

KOLTAY Tibor

A referálás elmélete és gyakorlata / Koltay Tibor; [kiad. a Könyvtári Intézet]. – Bp. : Könyvtári Intézet, 2003. – 80 p. ; 24 cm. – (Továbbképzés felsőfokon ; ISSN 1589–1682)
ISBN 963 201 348 4

Kézikönyv a referálásról

„A referálás a szaktudományi tájékoztatás kiemelkedő műfaja. Fontosságát az mutatja, hogy a szakirodalmi tájékoztatás a világ tudományos irodalmát – szaktudományi tagoltságban – referátum mélységben képes feldolgozni.” Az idézet a *Könyvtárosok kézikönyvének* 2. kötetéből származik, amelynek ezzel foglalkozó fejezete tekinthető a téma legfrissebb, de természetesen korántsem teljes magyar nyelvű szakirodalmának.

A referálás kérdésének nincs (azaz eddig nem volt) teljességre törekvő magyar nyelvű kézikönyve, bár számos magyar szerző foglalkozott már a tartalmi feltárás e kiemelkedő műfajával. 1990-ben jelent meg Rónai Tamás *Útmutató a referátumok és annotációk készítéséhez* című műve, amely korlátozott terjedelménél fogva csak a tárgyba vágó magyar szabvány (MSZ 3436-87) értelmezésére vállalkozott, mindazonáltal jól összefoglalta a referátumok és annotációk készítésével kapcsolatos legfontosabb ismereteket. Szepesváry Tamás 1979-ben publikálta *Referáló és indexelő szolgáltatások a természettudományi és műszaki információs rendszerekben* c. könyvét, amelynek 3. fejezete szól a referátumkészítés kérdéseiről. (Érdekes lenne felmérni, hogy az akkor létező magyar referáló szolgáltatásokból mennyi maradt meg és milyen formában – de ez nem a jelen könyv feladata). Ha időben visszafelé haladva folytatjuk a sort, a következő állomást Polzovics Iván *Bevezetés a szakirodalmi dokumentációba a műszaki és természettudományok területén* c. monográfiája (megjelenési éve: 1962) jelzi, amely elsőként nyújtott magyar nyelvű áttekintést a szakirodalom feltárásának folyamatáról és szervezeteiről. Ez utóbbi két könyv, bár nem nevezhető friss kiadásúnak, és példáit tekintve a természet- és műszaki tudományok tájékoztató szolgáltatásaira koncentrált, a tartalmi feltárás alapvető és ma is hasznosítható ismereteit tartalmazza. Szepesváry könyve például a referátumok készítésének szempontjainál az alábbi követelményeket sorolja fel: a referátum tartalmazza

- a közlemény tárgyát, célját,
- a szakterület elméleti vonatkozásait,
- a módszereket,

- az alkalmazott technikát, technológiát,
- a vizsgálati eredményeket,
- az eredmények értékelését,
- a következtetéseket,
- az alkalmazási lehetőségeket.

Ennél tömörebben ma sem lehetne megfogalmazni a referátummal szemben támasztott követelményeket. Polzovics Iván még arra is felhívja figyelmet, hogy a jó referátumnak olvasmányosnak kell lennie (erről sok tudományos munka szerzője megfellelkezik), és tanácsokat ad a referáló lapok szerkesztésével kapcsolatban is.

Ha a referálás külföldi irodalmát vesszük számba, itt is azt tapasztaljuk, hogy a legfontosabb könyvek a 70-es- 80-as években születtek (Borko, H.-Bernier, C.L.: *Abstracting concepts and methods*, Cremmins, E.T.: *The art of abstracting* stb.), s csak egyetlen újabb, teljességre törekvő kézikönyv jelent meg Pinto Molina spanyol nyelvű monográfiája (1992-ben), amely a referálás elméletének és gyakorlatának átfogó összefoglalását adja. (Sajnálatos, hogy angol nyelvű kiadás nem készült belőle).

A felsorolt magyar könyvek elsősorban a referátumkészítés gyakorlatával foglalkoztak, és már csak megjelenési dátumukból adódóan sem tükrözheték a témával kapcsolatos legújabb (elsősorban külföldi) kutatások eredményeit. Ezt a hiányt hivatott pótolni Koltay Tibor mostani könyve, amely nem minden előzmény nélküli. A szerző - amint ez szakirodalmi publikációiból is kitűnik - közel húsz éve foglalkozik a referálás elméleti kérdéseivel, és maga is gyakorló referátumkészítő. Több évtizedes kutatásainak eredményeit „*A referátumkészítés főbb kérdései*” című PhD-értekezésében tette közzé. (E disszertáció főbb megállapításait tartalmazza röviden a könyv első, illetve harmadik fejezete.) A könyv legfőbb értéke, hogy az elméleti ismereteket a gyakorlatba is átülteti, így valóban kézikönyvvé válhat.

A bevezetőben a szerző – többek között – elmondja, hogy munkáját elsősorban könyvtárosoknak

szánta, és javasolja a könyvtár- és információtudományi tanszékek oktatási gyakorlatában való használatát (a Könyvtári Intézet *Továbbképzés felsőfokon* c. sorozatának 2. tagjaként jelent meg). Emellett segítséget kíván nyújtani azoknak is, akik kutatóként tudományos folyóiratokban publikálnak, és cikkeikről maguk készítik a tartalmi kivonatokat, azaz autoreferátumokat. Ehhez csak annyit tehetünk hozzá, hogy a könyv elolvasása ajánlott mindenkinek, aki referátumírással foglalkozik

A referálási tevékenység fontosságáról, múltjáról és jövőjéről beszélve a szerző hangsúlyozza: azzal, hogy szövegek nagy mennyiségben tárolhatók és visszakereshetők számítógépen, nem váltak feleslegessé a referátumok. „*Továbbra is hasznosak. Emberi olvasásra készülnek és a visszakeresést segítő funkciójuk a teljesség és pontosság szempontjából egyaránt felülmúlja a teljes szövegeket.*” Ezzel a megállapítással csak egyetérthetünk, ahogy azzal is, hogy a weben elérhető dokumentumok mennyiségének rohamos növekedésével az információkeresést segíthetné, a duplikációt kiszűrné, ha egy dokumentum összes példányát egyetlen referátum reprezentálhatná.

„*Sokan vannak azon a véleményen, hogy nem szükséges tudnunk, miként végzi tevékenységét a referáló, elég, ha a referátum megfelel a neki szánt funkcióknak.*” Be kell vallanom, hogy mindennapi munkám során én is beértem ennyivel, jóllehet, lehetőségeim szerint mindig elolvastam a referálás elméleti kérdéseivel foglalkozó cikkeket. Ha nem is tudatosan, ezek az ismeretek befolyásolják az embert, és hozzájárulnak a feladatok jobb teljesítéséhez, hiszen „*a referálás tanulható és tanulandó tevékenység sorozata.*” A szerző célja, hogy a referálási tevékenység alapos megismertetésével segítsen abban, „*hogy referátumainkat megfelelő tudatossággal legyünk képesek elkészíteni.*”

A könyv három fő fejezetből áll, amelyek közül az első, a referálás elméletével foglalkozó rész a könyv terjedelmének csaknem felét teszi ki. Ezen belül az

első alfejezet a referálás tágabb kontextusát és diszciplináris környezetét mutatja be. Bár a referálást több tudományterület is vizsgálata tárgyának tekintti, alapvetően a nyelvtudomány és a könyvtártudomány kutatási területéhez tartozik. Koltay Tibor művének (ahogy disszertációjának is) egyik fő érdeme, hogy a referátumkészítés folyamatát mindkét tudományterület kutatási eredményeit figyelembe véve vizsgálja, és ötvözi az így nyert ismereteket. A téma interdiszciplináris voltáról tanúskodik a könyv irodalomjegyzéke is.

A második alfejezetben számos fogalom definícióját és jellemzőit adja meg a szerző, amelyek közül egyik-másik számomra feleslegesnek tűnik, pl. „A referátumot szellemi erőfeszítéssel, azaz intellektuális úton előállító személyt referálónak nevezük.” A referátum fogalmának értelmezésénél viszont számos érdekes megállapítással találkozunk, melyek közül több a nyelvtudomány területéről származik, pl. a referátumnak mint természetes nyelvi szövegnek meg kell felelnie a szövegszerűség kritériumainak (kohézió, koherencia, szándékoltság, elfogadhatóság, hírérték, helyzetszerűség, intertextualitás). Viszonylag nagy teret szentel a szerző az autoreferátumok (szerzői referátumok) kérdésének, ami nem véletlen, hiszen ezek minősége a tudományos folyóiratokban igen változó, sokszor nem felelnek meg a referátumkészítés követelményeinek. Ennek egyik oka, hogy a cikkek szerzői nem rendelkeznek referálási ismeretekkel, cikküket inkább magyarázzák, mint tömörítik. Nincs meg bennük a szükséges távolságtartás, túlságosan kötődnek mondanivalójukhoz. Koltay Tibor itt is hangsúlyozza – amivel teljes mértékben egyetértünk – a referátumkészítés tanulásának fontosságát. [Tapasztalataim szerint a könyvtártudományi szaklapokban is sokszor semmitmondó összefoglalók jelennek meg, amelyeket nem biztos, hogy a szerzők készítenek, valószínűleg inkább a szerkesztők. Ezeket azután a referáló szolgáltatások (pl. LISA) kisebb-nagyobb módosításokkal (rendsze-

rint rövidítve) átveszik, így egyre kevésbé töltik be a helyettesítési funkciót.]

A rokon műfajok felsorolása és értelmezése rendkívül fontos, mivel a referátumot meg kell különböztetnünk pl. az annotációtól vagy a recenziótól. Az előbbi időnként meglehetősen nehéz, hiszen funkció tekintetében a határok gyakran elmosódnak a két műfaj között, a választóvonalat néha csak a terjedelem jelenti. A szerző elemzi a referátum idegen nyelvű elnevezéseivel kapcsolatos problémákat is (abstract, summary stb.)

A következő alfejezet a referátumok terjedelmével és funkcióival foglalkozik. A legfontosabb tudnivaló itt: „a referátumok kívánatos terjedelme olyan, amely lehetővé teszi az elsődleges dokumentum legfontosabb mondanivalójának közvetítését.” Ez az elv némileg ellentmond sok (informális) referálási útmutatónak, hiszen pl. a mi lapunk elvileg két oldal (vagy annál rövidebb) terjedelmű referátumok készítésére kéri a szerzőket, a TMT viszont hosszabb lélegzetű munkákat vár el. A referátumok funkciói közül (jeladó, visszakeresési, helyettesítési) a legérdekesebb és legvitatottabb kérdés, hogy a referátum szükségtelenné teheti-e az elsődleges dokumentum elolvasását. Elméleti szempontból semmiképp sem, de a gyakorlat mást mutat – vélekedik a szerző. Ha az olvasó nyelvtudása nem megfelelő, vagy időhiányban szenved, esetleg mindkét helyzet érvényes, sokat segíthetnek a referátumok, természetesen csak az informatív típusúak. Még megfelelő nyelvtudás esetén is rengeteg időt takaríthatunk meg, ha pl. szakirodalmi szemle készítésénél a téma áttekintésekor először referátumokat olvasunk el, utána döntjük el, érdemes-e az elsődleges szöveghez is nyúlnunk.

A referátumok típusainak (indikatív, informatív és vegyes) részletes bemutatása során arra is kitér a szerző, hogy az egyes referátumtípusok milyen fajta dokumentumok feldolgozására szolgálnak. A különböző típusokat szöveggént, azaz nyelvészeti szempontból is elemzi. Szerencsés lett volna, és a

mű kézikönyv jellegét erősítené, ha már ebben a részben is gyakorlati megközelítést alkalmaz a szerző: itt lenne a helye a konkrét példáknak, azaz egy elsődleges szöveg (akár a később közölt cikk) alapján készített indikatív, informatív, ill. indikatív-informatív típusú referátumoknak.

Bár a jó referátum kritériumait nehéz egyértelműen meghatározni, abban a legtöbb kutató egyetért, hogy a referátum minőségét döntően a referáló személye és ismeretei határozzák meg. A könyv a legújabb kutatások eredményeit összegezve viszonylag nagy terjedelemben foglalkozik ezzel a kérdéssel. Ez az alfejezet szorosan kapcsolódik a következőhöz, melynek témája a referálás folyamata, bizonyos helyeken átfedés, ismétlés tapasztalható a két rész között, célszerűbb lett volna egy alfejezetbe sűríteni, jobban rendezni a mondanivalót. A referáló személyénél utal a szerző arra, hogy a referálás professzionális információsűrités, de a következő alfejezet is foglalkozik ezzel a kérdéssel, csakúgy, mint az olvasás folyamatával. Ugyanakkor súlytalanul szerepel, azaz *A referálás folyamatának megközelítése* c. alfejezet közepe táján, egyetlen bekezdésben utal a szerző arra a fontos tényre, hogy a tartalmi feltárás műfajai közül a referálás és az indexelés között mennyire szoros a kapcsolat. (Ezt bizonyítja, hogy számos külföldi kézikönyv együttesen kezeli a témát, köztük az egyik legjobb Lancaster, F.W.: *Indexing and abstracting in theory and practice* c. 1998-ban második kiadást megért műve.) „Az indexelés és a referálás egyaránt igényel egy analitikus fázist, amely azonos mindkettőben. A különbség a szintézisben nyilvánul meg, amikor is az indexelés és a referálás eredménye egyaránt az információs üzenet tömörített reprezentációja, a referálás végtermékeként azonban koherens szöveget, referátumot kapunk.” Pár oldallal korábban: „A referálás a tartalmi feltárás műfajai közül legambiciózusabb, mivel nemcsak dokumentumok elemzését, hanem szöveg (referátum) létrehozását is célozza.” Látható, hogy mindkét, hasonló tartalmú idézet az alfejezet

elejére kívánczolt volna, de szerepelhetett volna *A referálás tágabb kontextusa és interdiszciplináris környezete* c. alfejezetben pl. ott, ahol az abstracting szó jelentését értelmezi a szerző.

Ezzel együtt ez az alfejezet, amely a leghosszabb a könyvben, igen tartalmas, számos gyakorlati tudnivalót is tartalmaz, átvezetve az olvasót a referálás gyakorlatával foglalkozó részhez. Szó van itt a különböző olvasási technikákról, a megértésről, amely „mindig sűritéssel jár, különben nem lennének képesek a megértéshez szükséges információt memóriánk véges kapacitásával megőrizni.” A szerző részletesen elemzi azt a négy alpműveletet (makroműveletet), amelyek segítségével a szövegértés során eljutunk a kivonatokhoz. Ezek a következők: kihagyás, válogatás, általánosítás és újraserkesztés, ez utóbbi három műveletet (más forrásból vett) példákön keresztül szemlélteti a könyv.

A szintézis, azaz a referátumszöveg létrehozása során fontos szerepet kap az a kérdés, hogy azonos legyen-e a kifejtés sorrendje az elsődleges dokumentumban és a referátumban. Valóban nem szabad mereven ragaszkodnunk az elsődleges dokumentumban követett sorrendhez – ahogy Koltay Tibor is írja –, de ha az elsődleges dokumentum szerzője logikus gondolatmenetet követ, célszerű ezt megtartani a referátumban is.

A második fejezet, egyben (érzésem szerint) a könyv igazi célja a referálás gyakorlatának bemutatása. *A Hogyan írunk referátumot?* c. alfejezetben – amint a szerző is rámutat – szükségképpen előfordul ismétlés, de a gyakorlati ismereteket csak úgy lehet hatékonyan közvetíteni, ha az elméleti tudnivalókra is utalunk. Mégis, a legfőbb értéke ennek a résznek az, hogy a szerző saját gyakorlatából nyújt példákat a releváns információ kiválasztásának, kiemelésének, tömörítésének módjára, felsorol néhány, a szöveg szervezését segítő ún. „átkötő” mondatot, tagmondatot („szekvenciát”), végül a referátumkészítés „arany szabályaiból” közli a legfontosabbnak ítélt 33-at. Hangsúlyozza, hogy „semmi-

lyen szabálygyűjtemény sem képes és nem is hivatott pótolni a referáló komplex tevékenységét”.

Ezután kerül sor a referátumírás konkrét példájának leírására: számomra ez a könyv legérdekesebb része. Olyan műhelytitkokat tár fel itt a szerző, amelyekre valóban csak a sokéves referálási tapasztalat és az elméleti kutatások beható ismerete révén tehetett szert. Az itt angol nyelven közölt, környezetvédelmi kérdésekről szóló cikk jó választásnak bizonyult: tudományos ismeretterjesztő, publicisztikus jellege alkalmassá tette a referátumkészítés gyakorlati problémáinak illusztrálására. A belőle készült négy referátum elemzése számos tanulsággal szolgál, amelyekből leszűrhető, milyen egy jó referátum. Horváth Tibor és Sütheő Péter szerint (Könyvtárosok kézikönyve, 2. kötet): „Egy jól sikerült referátum például egyértelműbb, mint a dokumentum maga Strukturáltabb, nyelvileg tömör, velős, egyszerűbb, mint az eredeti szöveg ...”. Ehhez hozzá kell tenni, hogy stilárisan is megfelelőnek kell lennie, egységes szerkezetet, logikus gondolatmenetet kell követnie, nem csupán egymással laza összefüggésben álló bekezdések halmazának kell lennie.

A könyv harmadik fő részében az elmélet és a gyakorlat összekapcsolását tűzte ki célul a szerző a referálás modelljeinek ismertetésével. Ezeket a Könyvtári Figyelő olvasói Koltay Tibor cikkeiből már ismerhetik, de természetesen az elméleti és gyakorlati fejezet összegzéseként itt is szerepelniük kell. Segítségükkel jobban áttekinthetővé válnak a

referálás alaplépései, szemléletessé a referátumkészítés mint írástevékenység. A szerző a korábbi kutatásokból ismert modelleken kívül saját modellt is alkotott, a referálás integrált modelljét, amely egy makro- és három mikromodellből áll. A modellek részletes bemutatása alkalmat adott a referálás néhány elemi szabályának felidézésére (redukció, kondenzáció, tisztázás, a szöveg újrászervezése, stilizálás).

A Függelék a 2. fejezetben közölt cikk német, spanyol és francia változatát tartalmazza. Szerencsésebb lett volna, ha itt esetleg egy konkrét referálási útmutatót közölne a szerző, vagy más gyakorlati megoldásokat, példákat nyújtana. A kötetet angol nyelvű összefoglaló zárja, sejtésem szerint autoreferátum, amely példa lehet arra, hogy ezt a műfajt is lehet jól gyakorolni.

Összefoglalva: a könyv teljes képet ad a referálás legkorszerűbb ismereteiről, kutatási eredményeiről. A szerző – érthető módon – disszertációjából a lehető legtöbb ismeretanyagot minél szélesebb körnek akarta közvetíteni, ezért hangsúlyosabb benne az elméleti rész (az 1. fejezet). Ugyanakkor a 2. fejezet teljesen újszerű módon közvetíti a gyakorlati tudnivalókat, közvetlen tanácsokkal is szolgál, a 3. pedig az előző két részt sűrítve szemlélteti a mondanivalót, a gazdag irodalomjegyzék tovább bővíti a képet – egyszóval a mű alkalmas a kézikönyv feladat betöltésére.

Feimer Ágnes